

Epifyytti

Sami Moisio

Aluesuunnittelun ja aluepolitiikan maantieteellinen tutkimus

Juhlaluento Helsingin yliopistossa 27.5.2015

Aloitin esitelmäni mainitsemalla kolme nykyhanketta, jotka ovat olleet runsaasti esillä viimeaikaisessa julkisessa keskustelussa.

Ensinnäkin Helsinkiin on suunniteltu Guggenheim-museota. Se sijoitettaisiin kaupungin historialliseen keskustaan, vain muutaman korttelin päähän tästä luentosalista. Museohankkeen ympärille on rakentunut vahva vastarinta, mutta myös suuri kannattajien joukko. Hanketta puoltavan nettisivuston ensimmäinen otsikkoteksti toteaa, että kiinnostava kaupunki on kansainvälinen kaupunki. Tämä toteamus kuvaa hyvin sitä, miten museohankkeesta on muodostunut arkkitehtuurin muotokielen lisäksi symbolisen kamppailun kohde: sen avulla määritetään yleisen yhteiskuntapolitiikan ydinulottuvuuksia sekä Helsingin, ja laajemmin Suomen, poliittista ole-musta ja sisältöä.

Toisena esimerkkinäni on Aalto-yliopisto, joka symboloi vuoden 2010 yliopistouudistusta. Kyseisen yliopiston avulla pyritään uudistamaan eritoten suomalaista insinööri-koulutusta ja teknisen alan tutkimusta. Julkisen vallan näkökulmasta hankkeen ytimessä on ollut pääkaupunkiseudun aseman rakenteellinen vahvistaminen maailmanlaajuisessa kaupunkiseutujen verkostossa – eli niin sanottu attraktiotekijä. Mutta hankkeen kovaan ytimeen on alusta asti kuulunut tietointensiivisen talouden keskeisten toimijoiden eli yritysten vaateisiin vastaaminen. Aalto-yliopistoon on rakenteilla sellaisia uusia oppimisympäristöjä, joiden avulla uskotaan voitavan irrottautua perinteisestä ”kansallisesta insinööri-koulutuksesta” ja saattaa maailmaan uudenlaisilla kapasiteeteilla, orientaatioilla ja kyvyillä varustettuja ”globaaleja insinööri-kansalaisia”.

Kolmantena esimerkkinä mainittakoon käynnissä oleva sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestelmän uudistus. Jos tässä hankkeessa päädytään niin sanottuun väliportaan malliin, eli rakennetaan uusi alueellisen itsehallinnon taso, on kyse Suomen alue-

rakenteen institutionaalisen perustan näkökulmasta merkittävästä muutoksesta, joka tulee perustavaa laatua olevalla tavalla vaikuttamaan kunnan olemukseen. Juuri nykymuotoinen kunta valikoitui 1960- ja 1970-luvuilla yhtenäisvaltion ja sitä tukeneen valtiotoveroisen hyvinvointijärjestelmän perustaksi.

Mikä yhdistää näitä edellä mainittuja esimerkkejä? Ne kaikki liittyvät aluepolitiikkaan ja aluesuunnitteluun. Guggenheim-museossa on kyse konfliktista koskien kaupunkitilan merkitsemistä kiistanalaisella symbolilla, Aalto-yliopisto liittyy Suomen ja suomalaisten erityisalojen edustajien ”kansainvälistämisy-pyrkimykseen”, ja sosiaali- ja terveyspalveluiden uudistuksen yhtenä kerrannaisvaikutuksena on valtion aluerakenteen institutionaalisen perustan muutos ja julkisen rahan kanavoituminen uudella tavalla. Esimerkit kiinnittyvät poliittiseen päätöksentekoon, pääoman kiertoon, kaupungin ja valtion suhteeseen sekä yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin.

Olen tähänastisen urani varrella saanut selittää monelle, että aluepolitiikan tieteellinen määritelmä poikkeaa sen arkipäiväisestä käyttötavasta. Aluepolitiikka tarkoittaa erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden pyrkimystä hallita ja muokata yhtäältä maantieteellistä todellisuutta. Toisaalta kyse on laajasti ottaen väestön sijoittumisen ohjaamisesta sekä väestön kapasiteetteihin ja taipumuksiin vaikuttamisesta. Yliopiston tutkijan kansainvälistäminen ja metropolihallinnon luominen kuulostavat kaukaisilta hankkeilta, mutta molemmissa on kyse juuri aluepolitiikasta.

Maantieteellisen todellisuuden muokkaukseen – kohdistuipa se kaupunkitilaan taikka esimerkiksi Euroopan unionin aluerakenteeseen – liittyy väistämättä poliittisia konflikteja ja kamppailuja. Nämä kamppailut ja konfliktit ovat aluepolitiikan ja -suunnittelun opiskelijalle ja tutkijaopettajalle tavattoman kiinnostavia tutkimuskohteita. Kamppailuja käydään monissa ulottuvuuksissa. Niitä käydään erilaisten valtasuhte-

den muodostamassa institutionaalisessa verkostossa, tiedon tuottamisen ja tiedon muodostelmien tasolla, useissa eri ajallisissa sfäreissä ja symbolisessa ulottuvuudessa. Näissä konflikteissa törmäävät erilaiset poliittiset järjelyn tavat sekä erilaiset paikoille ja alueille annetut merkitykset. Kamppeiluihin osallistuvilla toimijoilla on lisäksi väistämättä erilainen suhde pääomaan, poliittiseen valtaan ja virkakoneistoon, eli kykyyn mobilisoida ”julkinen valta” omien hankkeiden tueksi. Tämä jälkimmäinen seikka on keskeinen monissa aluesuunnitteluun ja aluepolitiikkaan liittyvissä konflikteissa.

Aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksella on maantieteessä pitkä perinne, niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Alan laajentuminen liittyy niin Suomessa kuin muissakin Euroopan valtioissa toisen maailmansodan päättymisen jälkeen vähitään käynnistyneeseen valtiovallan alueelliseen laajentamisyrittämiseen, jota on myöhemmin alettu kutsua hyvinvointivaltion rakentamisprosessiksi. Juuri tässä saumakohdassa syntyi suunnittelu-maantieteeksi kutsuttu ala, jonka perillinen aluesuunnittelu ja aluepolitiikka on.

Suunnittelumaantiede omaksui alusta lähtien soveltavan otteen, jota on tähän päivään asti leimannut pyrkimys vuoropuheluun poliittisen vallan edustajien sekä valtion ja alue- ja paikallishallinnon virkakunnan kanssa. Alueellisia kausaalisuhteita etsivä soveltava tutkimus jatkuu Suomessa yhä voimakkaana. Sen rinnalle on 1990-luvun lopulta lukien kehittynyt myös löyhästi mannermaisesta yhteiskuntateoriasta ammentava suunnittelumaantieteen tutkimussuunta.

Kausaalisuhteiden tunnistamisen lisäksi aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksessa tarvitaan tietenkin myös dialektista lähestymistapaa. Tällöin kysytään, miten maantieteelliset ilmiöt muodostuvat niihin liittyvissä yhteiskunnallisissa prosesseissa ja suhteissa. Analysoidaan toisin sanoen ilmiöiden muodostumista, kaukaisilta vaikuttavien ilmiöiden liittymistä toisiinsa, suunnittelua ohjaavia ideoita ja ideoista muodostuvia laajempia yhteiskunnallisia totuusrakennelmia sekä aluesuunnittelun suhdetta talouskriiseihin ja niiden hallintaan. Näiden edellä mainittujen seikkojen tarkastelussa voidaan hyödyntää ja edelleen kehittää esimerkiksi poliittisen taloustieteen tai kulttuurisen poliittisen taloustieteen keskeisiä sisältöjä.

Prosesseista kiinnostunut tutkija tarkastelee aluepolitiikkakäytäntöjen valikoitumista sekä niiden vakiintumista osaksi alueellista järjestelmää. Silloin kysytään, miten esimerkiksi niin kutsuttu keskus- ja vaikutusalueeteoria liittyy erityisesti suomalaisen valtakunnansuunnittelun ja yleisimmin suomalaisen valtiokapitalismin muotoutumiseen 1960-luvulla. On

toisin sanoen tarpeen ottaa tutkimuskohteeksi aluepolitiikkakäytäntö eli policy; termillä viitataan mahdollisesti lainsäädännön avulla tai epäsuorasti jähmettyneeseen toimintamalliin, jonka avulla tavoitellaan erikseen määriteltyjä seikkoja. Aluepolitiikkakäytännön, kuten vaikkapa jonkinlaisen metropolihallinnon, voi aina katsoa pyrkivän vastaamaan johonkin yhteiskunnalliseksi haasteeksi tai ongelmaksi määriteltyyn asiantilaan. Aluepolitiikkakäytäntö ei toisin sanoen ole neutraali ”objekti”, vaan yhteiskunnallisten prosessien tulos.

Maantieteen kirjallisuudesta ammentava aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimus on kiinnostunut myös ideoista, niiden omaksumisesta ja ideoiden liikkeestä. Kaikki suunnittelu on lopulta ideaperustaista: ideat ovat aluesuunnittelu- ja aluepolitiikkatoimintojen valikoitumisen ja muotoutumisen kannalta keskeisiä. Näin alan tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten uusia ideoita ja käsitteitä tulee mukaan aluesuunnitteluun ja aluepolitiikkaan ja miten uudet käsitteet – kuten vaikkapa Richard Floridan tunnetuksi tekemä termi ”luova luokka” tai Bengt Åke Lundvallin ”osaamistalous” – kantavat mukanaan yhteiskunnallisia suhteita. Yhtä tärkeää on kysyä, miten jokin aluesuunnitteluidea tai laajempi toimintakäytäntö, esimerkiksi niin sanottu Vancouverin malli, muuttaa muotoaan ollessaan ”matkalla” ja tullessaan sovelletuksi uudelaissa maantieteellisissä konteksteissa. Koko Suomen aluesuunnittelun ja aluepolitiikan historia on itse asiassa sarja suoria kopiointejä, vähittäisiä emuloitajia, luovia tai vähemmän onnistuneita yhdistelyjä ja ulkomaisista toimintatavoista inspiroitumisia.

Dialektisesta perinteestä ammentava aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkija on kiinnostunut politiikkakäytäntöjen alkuperästä, niiden kiinnittymisestä aikaisempiin toimintatapoihin sekä käytäntöjen keskeisistä tiedollisista elementeistä sekä kerrostumista. Tästä näkökulmasta voidaan tarkastella esimerkiksi vuonna 2007 Suomessa lanseeratun metropolipolitiikan muotoutumista. Mutta samasta näkökulmasta voidaan tutkia biologiaan viittaavien käsitteiden kuten ”ekosysteempipalvelut” tai ”innovaatioiden ekosysteemi” kulkeutumista suomalaisen aluesuunnittelukäytäntöön monenkirjavan viranomaispopulaation ja asiantuntijajoukon välityksellä.

Helsingin yliopistoon sijoituvassa aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksessa on luonnollisesti pitkään syvennyt pääkaupunkiseudun suunnitteluun liittyviin erityiskysymyksiin. Kyseistä tematiikkaa voi luontevasti uudelleensuunnata viimeaikaista kaupunkiseutuistumisen politiikkaa koskevaa tutkimusta hyödyntäen ja sitä kehittämällä.

Aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksessa tulee valtio nostaa uudella tavalla maantieteen keskei-

seksi tutkimuskohteeksi. Sen sijaan että valtio otettaisiin annettuna objektina, haasteena on tarkastella valtion muuttuvaa alueellista ja tilallista olemusta sekä erilaisten yhteiskunnallisten ryhmien välillä alati käynnissä olevaa kamppailua mobilisoida valtiolta ominen tarkoitusperien taakse. Pitkän aikavälin alueellisen kehittämissäntäytännön analyysi paljastaa, että niin kutsuttu yhtenäisvaltio on sosiaalinen organisaatio, jonka alueellinen perusta elää jatkuvasti. Tiedämme, että valtion alueellisen perustan muokkaaminen tarkoittaa aina potentiaalisesti myös vallan ja materian uusjakoa, mutta emme osaa vielä sanoa, millaisia vaikutuksia nyt käynnissä olevalla Suomen alueellisella erilaistumisketjulla on yhtenäisvaltion tulevaisuudelle.

Hyvinvointivaltion rakennuskaudella syntynyt yhtenäisvaltiokulttuuri istuu Suomessa tiukassa. Aluepolitiikkakäytäntöjen tasolla se merkitsee sitä, että aikaisempaa selkeämpi markkinavetoisuus aluekehittäminen ei ole pitänyt sisällään erityistalousalueiden tai erityispaikkojen, kuten laajojen innovaatiokeskusten rakentamista maahamme. Suomen valtion kaupunkipolitiikka on nykyisestä paikkakuntien erilaistamisretoriikasta huolimatta yhä suurten erojen tuottamista välttävää. Tämä tarkoittaa, että Suomen valtiomuutos ja uusien poliittisten järjelytapojen esiinmarssi on 1990-luvulta lähtien tapahtunut pitkälti hyvinvointivaltion rakennuskaudelta perityissä rakenteissa. Kaupungin ja aluevaltion suhde on tietenkin aivan keskeinen aluesuunnittelun ja aluepolitiikan alan tutkimuskohde. Tämä erityisesti siksi, että tällä hetkellä kapitalistinen globalisaatio ja transnationalisaatio näyttävät etenevän juuri kaupunkien välityksellä tai ikään kuin niiden läpi.

Ulkomailla kaupunkien kasvua ja tähän liittyvää valtio- ja kaupunkipolitiikkaa on tutkittu jonkin verran, mutta Suomessa tällainen analyysi on vielä pääosin tekemättä. Emme esimerkiksi tunne perusteellisesti niitä monia mekanismeja, joiden välityksellä valtiolta on Suomessa yhtäältä rajoittanut ja toisaalta mahdollistanut kaupunkien kasvua. On siis entistä tarkemmin tutkittava kaupunkien muuttuvaa roolia ja asemaa valtiostrategioissa. Kaupunkien kasvudynamiikkaa on itsessään kuitenkin tutkittu paljon. Tunnetun kasvukoneidean mukaan kaupunkien kasvu perustuu erityisiin toimijaverkostoihin, joissa rakennusteollisuus, maanomistajat ja sijoittajat kohtaavat hallinnon ja poliittisen päätöksentekojärjestelmän. Tässä verkostossa kaupunkiseudusta muodostuu usein kasvun nimissä operoiva kokonaisuus. Kaupungin hallinto pyrkii houkuttelemaan työllistäviä ja muutoin hyödyllisiä määrättyjä investointeja ja yksityisen sektorin toimijajoukko puolestaan pyrkii kasvattamaan pääoman eli maan ja kiinteistöjen arvoa. Kasvun varas-

sa operoiva kaupunki synnyttää ristiriitoja eritoten kun rakennettuun ympäristöön liittyvät julkisen ja yksityisen sektorin intressit käsitteellistyvät vastakkaisiksi luonnonympäristöön taikka sosiaaliseen koheesioon liitettyjen arvojen ja intressien kanssa. Valtiovallalla on oma erityinen merkityksensä urbaanin kasvukoneen ohjaamisessa ja siihen liittyvien konfliktien hallinnassa.

Valtion alueellinen ja tilallinen organisaatio infrastruktuureineen, instituutioineen, tulonsiirtojärjestelmineen ja yksityisen pääoman muodostumiseen tukee parhaimmillaan ihmisten tarpeiden tyydytystä ja osallistuu positiivisella tavalla poliittisen yhteisön kestävyden, oikeudenmukaisuuden ja hyvinvoinnin tuottamiseen. Maantieteellä on avainrooli näiden seikkojen tutkimuksessa ja tunnetuksi tekemisessä. Alueellinen, poliittinen ja sosiaalinen kietoutuvat valtioon kiinnittyvissä prosesseissa toisiinsa tavoilla, joita meidän on jo pelkästään omaa aikaamme ymmärtääksemme tutkittava. Yhteiskunta, joka ei tunne maantiedettään, on sokea myös poliittiselle ja sosiaaliselle.

Yliopisto on paikka, jossa luodaan tieteenalojen käsitteellinen perusta. Se poikkeaa sektoritutkimuslaitoksista ja soveltavan tiedon tai tuttavallisemmin selvityksien tuottamiseen keskittyvistä ajatussääliöistä eli think tankeista. Tätä yliopiston erikoisasemaa ei pidä unohtaa tai liudentaa aikana, jolloin erilaiset poliittiset intressiryhmät pyrkivät joskus tunkeilevasikin määrittelemään yliopistoissa tehtävän tutkimuksen ja opetuksen hyödyn tai yhteiskunnallisen relevanssin.

Maantieteen tieteenala kehittyi ainoastaan siten, että alan tutkijaopettajat kykenivät korkeatasoiseen perustutkimukseen. Suomalaisen yhteiskuntaa tutkivan maantieteen yhtenä haasteena on, että täällä tehdyllä tutkimuksella olisi relevanssia tutkijayhteisölle myös Suomen rajojen ulkopuolella eli että suomalaiset tutkijat eivät olisi ainoastaan muualla tehtyjen käsitteellisten järjestelmien empiirisiä testaajia, vaan erityisesti niiden järjestelmien luoja. Tähän kykenevien henkilöiden kouluttaminen ja rekrytointi on aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksen kehittymisen edellytys.

Aluesuunnittelun ja aluepolitiikan tutkimuksen tulee olla tieteellisesti korkeatasoista ja se on parhaimmillaan yhteiskunnallisesti merkittävää ja vaikuttavaa. Tämä luo pohjan alan opetukselle, ja aluesuunnittelun ja aluepolitiikan käytännön osajien kouluttamiselle yleensä. Kun alan opetus rakentuu korkeatasoisen, uteliaisuuden ja kriittisyyden varassa operoivan tutkimuksen valamalle perustalle, voidaan alan opiskelijoille siirtää sellaisia analyttisiä valmiuksia, joista on hyötyä suomalaiselle yhteiskunnalle ja laajemmin koko ihmiskunnalle.